

PETNEHÁZI GÁBOR

Szemérmetes bozgorok (*Bassa Manelka!*)

A tanulmány a Švejk magyar fordításaiból következetesen kihagyott magyar nyelvű káromkodásokból kiindulva arra tesz kísérletet, hogy a román nyelvben a magyarokra pejoratív értelemben használt bozgor szó Szilágyi N. Sándor által már korábban felvetett etimológiáját bizonyítsa. A verbálisan agresszív magyarok 18. század óta, különösen a német irodalomban elterjedt kliséje az itt bemutatott források alapján éppen az első világháború környékén erősödött meg Németországban és a Monarchiában, s lett a korábbi huszár-rekvizitumból a közönséges és olcsó humor bármikor elővehető eszköze, amelyet a kortárs magyar közvélemény viszont egyre kevésbé tolerált, Trianont követően pedig már (feltehetően) mintegy automatikus, védekező reflexszel egyszerűen ignorált.¹

Kulcsszavak: káromkodás, bozgor, Hašek, sztereotípiák, delfinológia

Szörényi László *Delfináriuma*² óta közismert tény, hogy a kommunistának, majd szocialistának nevezett (csúfolt?) rendszer idején Magyarországon nyomtatásba került irodalmi szövegeket – legyenek akár a magyar, vagy a világirodalom mégoly klasszikusai – milyen különös műgonddal igyekeztek a különböző kiadóknál tevékenykedő szerkesztők és cenzorok megtisztítani azoktól a kifejezésektől, fél- és egészmondatoktól, olykor teljes bekezdésektől vagy komplett szövegegységektől, amelyek túlzottan nacionalista, reakciós vagy pusztán konzervatív jellegükkel belerondítottak volna a létező szocializmus progresszív világképébe és internacionalista idilljébe. Aki a szerzőt egy kicsit is ismeri, semmi meg-

¹ Szörényi Lászlót sokszor és sokféleképpen hallottam káromkodni, vagy illetlen kifejezéseket használni: a szabadszájúság a szegedi Neolatin Iskolának egyértelműen a védjegye volt, és a tágasságnak egy olyan atmoszféráját árasztotta, amely fiatal egyetemistaként másokkal együtt számomra is rendkívül vonzó és felszabadító volt. Talán elnézi nekem, ha ezzel a profán témával köszöntöm fel nyolcvanadik születésnapján.

² SZÖRÉNYI (1998).

lepőt nem talál abban, hogy e filológushoz teljesen méltatlan gyakorlat összes ódiumát a fent nevezett rendszer kultúrpolitikája, illetve a szolgálataiba szegődött elvtelen csinovnyikok nyakába igyekezett varrni, és határozottan elzárkózott attól, hogy a szovjet uralom örömeit hozzánk hasonlóan élvező szomszédos népekhez képest egyértelműen kiugró öncenzúra és öncsonkítás mögött valamiféle mélyebb és generikusabb kulturális sajátosságot feltételezzon, avagy netán azt, hogy e sajátosság a klasszikus és modern magyar irodalom prűdebb, vagy általában véve szemérmesebb jellegével is összefügghet akár.³ Az alábbiakban, a világ-irodalom egyik remekművének következetesen delfinizált magyar fordításából kiindulva, ennek a szégyenérzetnek a mélyebb összefüggéseit és egészen messzire nyúló gyökereit igyekszem megvilágítani, miközben a magyar kulturális önkép és mentalitás alapvető és máig velünk élő torzulásaira is megpróbálom felhívni a figyelmet. Részben tehát arról a kliséről lesz szó, amely tetszik-nem tetszik, a külföldi megítélésünkre máig kihat, részben pedig arról a máig töretlen provincializmusról, amely sajátos ambivalenciával hol büszkén az egekbe emeli, hol pedig szégyenkezve takargatja vagy negligálja ugyanezt a jelenséget. Mindez természetesen tünet lehet csupán: egy kulturális közösség ugyanis, amely számára (mint látni fogjuk) a szent és profán ennyire magától értetődően felcserélhető, nyilvánvalóan nem jutott még el a közösségi emlékezet minimumára sem, hogy ebből kiindulva aztán problémái történelmi okait teljes realitásukban és brutalitásukban feltárhassa és megérthesse. De hogy mi megértsük, mindennek mi köze a bazmegeléshez, pláne a bozgorokhoz, ahhoz először Jaroslav Hašek *Švejk*jét kell a kezünkbe vennünk.

Megazisten!

Kezdjük a sort Réz Ádám mára klasszikus fordításával. A regény három helye lesz érdekes számunkra. Az első jelenet Švejk királyhidai kalandja: Lukaš főhadnagy egy tökrészezen írt szerelmeslevéllel küldi tisztiszolgáját Kákonyiné őnagyságához, akit távolról, a varieté közönségében szúrt ki magának előző este, majd egy üveg konyakból bátorságot mérítve, szexuális ábrándjai célpontjává tett. A levélhordozó Švejkhez útja során hozzácsapódik hungarofóbiás cimborája, Vodička, az öreg árkász:

³ SZŐNYEI-SZÖRÉNYI (1998).

együtt csöngetnek be az éppen ebédjét fogyasztó házaspárhoz. A cseléd által átadott levelet olvasván, Kákonyi cifra szavak kíséretében ront ki az ebédlőből az előszobában várakozó két katonához, de némi szóváltást követően Vodička legurítja a lépcsőn. A kibontakozó tömegverekedésnek az őrjárat vet véget. Az esetből hatalmas botrány lesz, megírják a lapok, a körzet országgyűlési képviselője interpellációt nyújt be a parlamentben stb. A cseh ezredparancsnok természetesen Švejket és a főhadnagyot is előlépteti. A Monarchiát feszítő nemzetiségi ellentétek szatirikus, de pontos ábrázolása mellett⁴ a konkrét, minket érdeklő mozzanat Kákonyi (Zrínyihez hasonló) kirohanása és az azt megelőző káromkodás. Réz Ádámnál ezt olvashatjuk:

Aztán a szobából, ahová a cseléd bevitte a levelet, nagy kiabálás és lárma hallatszott. Valaki a földhöz vágott egy súlyos tárgyat, aztán világosan hallani lehetett, hogy poharak repülnek és tányérok törnek darabokra, s mindezt bősz ordítás kísérte: **- Megazisten az anyját, az apját, a Krisztusát, az egész világot!**⁵

Ha megnézzük Hašek eredeti cseh szövegét, rögtön szembeötlik, hogy az ott szintén magyarul szereplő, Kákonyi szájába adott káromkodásokból a fordító mit hagyott ki következetesen:

Pak bylo slyšet z pokoje, kam odnesla služka psaní, velký křik a hluk. Někdo uhodil něčím těžkým o zem, pak se dalo rozeznat jasně, že tam lítají sklenice a tříští se talíře, do čehož znělo hulákání. **„Baszom az anyát, baszom az istenet, baszom a Krisztus Máriját, baszom az atyádot, baszom a világot!”**⁶

Hasonló finomkodást fedezhetünk fel a következő részletben is. Švejkék Királyhidáról Budapestre értek, és a pályaudvaron várják, hogy az olasz vagy az orosz frontra irányítják végül az ezredet. Az unatkozó katonákhoz két öreg hölgy érkezik röplapokkal és szájszag elleni cukorkákkal. A röplapokon „Szatmárbudafalusy Géza budapesti érsek” magyar és német nyelvű imája olvasható a Monarchia győzelméért. Réz Ádámnál:

⁴ Vö. JÁSZI (1983: 205–207; 402–405).

⁵ HAŠEK (1977: 1, 355).

⁶ HAŠEK (2011: 1, 329).

Ezenkívül a lestrapált, lenyúzott hölgyek egy nagy csomag nyomtatott papírlapot is hoztak; minden lapon két ima állt, melyet Szatmár-budafalusy Géza, budapesti érsek írt. A kétnyelvű, német-magyar imák szörnyű átkokat szórtak minden elképzelhető ellenségre. Olyan szenvedélyesen voltak megírva, hogy csak az ízes magyar „**megazisten**” hiányzott a végükről. A tiszteletre méltó érsek szerint az irgalmas úristennek legfőbb kötelessége volt nudlivá és paprikás gulyássá aprítani az oroszokat, angolokat, szerbeket, franciákat és japánokat. Az irgalmas úristennek az ellenség vérében kell fürödni, és halomra kell gyilkolnia őket, mint ahogy az a goromba Heródes tette a kisgyerekekkel. A főtisztelendő budapesti érsek például ilyen szép mondatokkal is élt imácskáiban: „Isten áldja meg szuronyaitokat, hogy mélyen belefúródjanak ellenségeitek gyomrába. Vajha a mindenek fölött igazságos Úr tűzéségi tüzet zúdítana az ellenséges vezérkarok fejére. Bárcsak megadná az irgalmas Atyaúrsten, hogy minden ellenség fuldadjon bele önvérébe, amely az általatok ütött sebekből eredend!” Ezért kell még egyszer elismételni, hogy ezekhez az imácskákhoz semmi se hiányzott, csak a „**megazisten**”.⁷

Miközben cseh eredetiben ugyanez a részlet:

Kromě toho přinesly ustarané, utahané dámy veliký balík vytištěných dvou modliteb sepsaných budapeštským arcibiskupem Gézou ze Szatmár-Budafalu. Byly německo-maďarské a obsahovaly nejstrašnější prokletí všech nepřátel. Psány byly tyto modlitbičky tak vášnivě, že tam jenom na konci scházelo řízné maďarské „**Baszom a Krisztusmárját!**” Dle ctihodného arcibiskupa měl dobrotivý bůh Rusy, Angličany, Srby, Francouze, Japonce rozsekat na nudle a na paprikaguláš. Dobrotivý bůh měl se koupát v krvi nepřátel a pomordovat to všechno, jako to udělal surovec Herodes s mláďátky. Důstojný arcibiskup budapeštský použil ve svých modlitbičkách například takových pěkných vět: „Bůh žehnej vašim bodákům, aby hluboko vnikly do břicha vašich nepřátel. Nechť nejvýš spravedlivý Hospodin řídí dělostřelecký oheň nad hlavy nepřátelských štábů. Milosrdný bůh dejž, aby se všichni nepřátelé zalkli ve své vlastní krvi, z ran, které vy jim nanasete!” Proto je třeba ještě jednou opakovat, že k těmto modlitbičkám nakonec nic jiného nescházelo než to „**Baszom a Krisztusmárját!**”⁸

⁷ HAŠEK (1977: 2, 78).

⁸ HAŠEK (2011: 2, 71).

A harmadik, számunkra fontos részletet a regény végén találjuk. Švejk a menetszázaddal már Galíciában van, és a szállásmesterrel előreküldik, hogy éjjeli szállást foglaljanak egy faluban. Útközben elválik társától, majd kíváncsiságból felpróbálja egy szökött orosz hadifogoly patakparton hagyott egyenruháját. Az arra járó magyar csendőrök természetesen orosznak nézik és bezsuppolják egy hadifogolytranszportba, amellyel együtt, egy romos iskolaépületben tölti az éjszakát:

Švejk tehát, akit orosz köpenyében és tányérsapkájában összetévesztettek azzal az orosz hadifogollyal, aki egy Felstyn melletti faluból szökött meg, szénnel felírta kétségbeesett segélykiáltását a falra, de erről senki sem vett tudomást, s amikor a chyrówi körletben aprólékosan el akart magyarázni mindent egy tisztnek, aki éppen arra járt a sárszerű kukoricakenyeret vételező foglyok mellett, a transzport egyik magyar őre vállba ütötte a puskája tusával, és így szólt rá: - **Szamegazisten**, mész vissza a sorba, te disznó! Mindez nem ütött el az általános bánásmódtól, melyben a magyar armádia katonái az orosz hadifoglyokat részesítették, akiknek a nyelvét nem értették.⁹

Cseh eredetiben:

Když tedy Švejk, považovaný omylem v ruském plášti a ve furažce za ruského zajatce, uprchlého z vesnice před Felštýnem, psal své zoufalé výkřiky uhlem na stěny, nikdo si toho nevšímal, a když chtěl v Chyrówě na etapě všechno dopodrobna vysvětlit nějakému důstojníkovi, který šel právě okolo, když jim rozdávali kousky tvrdého kukuřičného chleba, tu ho jeden z maďarských vojáků, hlídající transport zajatců, uhodil kolbou do ramene s poznámkou: „**Baszom az élet**, lezeš do řady, ruská svině!” Tohle všechno bylo v rámci, jak zacházeli Maďaři s ruskými zajatci, jejichž řeči nerozuměli.¹⁰

A szakirodalomból jól ismert, hogy Hašek beszélt valamennyire magyarul, a háború előtt többször járt Magyarországon, magyar témájú útirajzokat és novellákat is publikált.¹¹ A magyar bürokrácia nemzetiségelle-

⁹ HAŠEK (1977: 2, 217).

¹⁰ HAŠEK (2011: 2, 202).

¹¹ DOBOSSY (1963), DOBOSSY (1969), DOBOSSY (1970: 42–50).

nessége a szlovákok iránt érzett empátiája miatt is különösen bosszantotta ugyan, de nem lehet azt állítani, hogy a magyarokkal szemben teljes mértékben elutasító, vagy vodičkai szinten magyargyűlölő lett volna. A visszaemlékezések szerint némi alkohol elfogyasztása után néhány magyar nótát énekelt előszeretettel, illetve a szabadságot jelképező betyár-romantika szintén pozitívan hatott rá.¹² A *Švejk*ben használt káromkodásokat nyilvánvalóan értette, és abban a tudatban élt velük, hogy olvasói is érteni fogják. A tudatosságot jelzi, hogy az egyik legblaszfémikusabb kifejezést („baszom a Krisztusmárját”) éppen a katolikus érsek szájába adja, hogy ezzel is a hazafias pátosztól fűtött retorika képmutatását, végső soron pedig a háború totális abszurditását figurázza ki. Kákonyi és a magyar őr esetében a bazmegelés már egyszerűen egy feltehetően a korban elterjedt nemzeti sztereotípiára épülő komikus elem. A füle mögött megkötött szalvétával kirohanó királyhidai polgár mindent össze-bazmegel (Isten, Krisztus, világ, élet), elkecserepedése az egész világ ellen irányul. A puskatussal *Švejk*et megütő magyar őr száján pedig teljes természetességgel, rezignált és dühös világfájdalommal csúszik ki: „baszom az élet.” Ami nem is biztos, hogy „élet”, de erre még visszatérünk. Előbb azonban azt kell röviden áttekintenünk, hogy mi köze mindennek a bozgorokhoz.

Szemérmes bozgorok

Ami egészen biztos: a bozgor szót a román nyelvben pejoratív értelemben a magyarokra használták (használják?), a 20. század első felénél korábbi előfordulása nem ismert, de igazi elterjedése és széleskörű használata 1945 utánra, különösen a Ceaușescu-diktatúra éveire, lecsengése pedig a kilencvenes évekre tehető. Jelentéséről és etimológiájáról többféle elmélet van. Az erdélyi magyarok körében legelterjedtebb népetimológia és áldozati narratíva szerint jelentése „hazátlan”, és valamiféle szláv jövevényszóként honosodott meg a románban, de olyan elképzelés is létezik, hogy eredetileg egyenesen a cári Oroszországban élő zsidókra alkalmazták volna a terminust.¹³ Mindezekkel szemben vetette föl Szilágyi N. Sándor egy szellemes írásában a kilencvenes évek végén,

¹² DOBOSSY (1963), DOBOSSY (1969), DOBOSSY (1970: 42–50).

¹³ JÓZSA (2007: 748).

hogy a bozgor nem jövevényt, hanem sokkal inkább az állandóan bazmegelő magyarok kigúnyolására, belső fejlődés eredményeképpen jöhetett létre a román nyelvben.¹⁴ Ezt egyesek elfogadták, és történeti forrásokkal is igyekeztek igazolni (ti. olyan 20. századi, interetnikus szituációk leírásával, ahol a magyar szereplőket román oldalról az állandó káromkodással jellemzik),¹⁵ mások viszont nyelvészeti és hangtani szempontból sem tartották igazolhatónak, és egy sokkal bonyolultabb, de végeredményben szintén belső fejlődés végtermékének feltételezik, amely így szemantikailag közelebb állhat a máig elterjedtebb értelmezéshez (eredeti jelentése eszerint: vadember, erdőlakó).¹⁶

Nem vagyok nyelvész, és nem értek sem a magyar, sem a román hangtanhoz. Nem gondolom azonban, hogy a Hašeknél látott, egyértelműen magyar nemzeti karakterként feltüntetett bazmegelés és a Szilágyi N. Sándor által felvetett etimológia között, már csak az időbeli egybeesés miatt se lenne összefüggés. Ha ugyanis kicsit megkapargatjuk a felszínt, nem csupán a huszadik század első feléből találunk még további előfordulásokat a verbálisan agresszív magyarok kliséjére (lásd alább), de azt is konstatálni leszünk kénytelenek, hogy legalábbis német nyelvterületen, a 18. századtól a 20. század derekáig – hol pejoratív, hol kifejezetten elismerő felhanggal – szinte töretlenül élt a bazmegelő magyarok sztereotípiája, amelyről viszont az ezeréves dicsőséget a századfordulón ünneplő Magyarországon, és különösen Trianon után már igyekeztek egyre kevésbé tudomást venni (erről szintén lásd még alább).¹⁷

Lélektani szempontból persze tökéletesen érthető, hogy a kisebbségi létbe szorított és az elnyomás változatos fajtáival szembesülni kénytelen romániai magyarság körében a bozgor szó áldozati narratívát erősítő etimológiája vált uralkodóvá. (Mellékes, de nem lényegtelen zárójel, hogy az etimologizálásban felbukkanó, a történelemből szintén ismerős zsidó-magyar sorsközösség motívuma – az észak-erdélyi magyar zsidók második világháborús sorsának fényében – már-már morbid önellent-

¹⁴ SZILÁGYI N. (2003).

¹⁵ EGRY (2011).

¹⁶ NAGY (2023).

¹⁷ Olyannyira, hogy még a recens külföldi szakirodalom egy része is eltekint attól, hogy a sztereotípiák között akárcsak említést tegyen róla, pl. SCHUBERT (2011).

mondásnak tűnik ebben a képletben.) A fentiek tükrében ugyanakkor az sem kizárt, hogy a bazmegeles tagadása vagy figyelmen kívül hagyása egy feltehetően korábban rögzült kulturális reflex lehetett, amelyet a különösen fájó gúnyolódás tárgyává tett erdélyi magyarok a 20. század második felében már automatikusan alkalmazhattak, annál is inkább, hiszen erre az időre részben pont a következetes elhallgatás, részben pedig az újabb traumák hatására a feledés végleges homálya borult a nagyhangú, bunkó magyar irodalmi kliséjére.

Ami a másik oldalról, a szemérmes irodalmárokat illeti: talán a történeti szociolingvisztika tárgykörébe tartozó kérdés, hogy a mosdatlan köznyelv eredményezhet-e egyfajta túlhajtott ellentételezést az irodalmi nyelvben, vagyis a magyar irodalom sokszor emlegetett szemérmes jellegét tarthatjuk-e egyszerű túlkompenzációnak. Ha és amennyiben persze azt feltételezzük, hogy a történeti klisé a realitást tükrözi, de a jelenben körülnézve miért ne tennénk így, a 20. század első felére nézvést pedig miért ne hinnénk Hašeknek. Az mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy a Švejk fordításai esetében a filológiai pontosság valamiféle kulturális komplexus áldozata lett. Réz Ádám változatos eszközökkel operál: a legblaszfémikusabb, istenkáromló részek kihagyásával, illetve egyfajta áttisztított, csonka formula („Megazisten”) megalkotásával varázsolja magyar nyomdafestéket elviselővé Hašek szövegét, és tünteti el belőle a túl vasakosnak ítélt komikum forrását, ti. a következetesen ismétlődő bazmeget.

A korábbi *Švejk*-fordítás Hašek kortársának, a háborút és hadifogságot szintén megjárta Karikás Frigyesnek (1891–1938) a munkája. A tanácsköztársaság idején a 39. dandár politikai tisztjeként tevékenykedő, Nyugat-Európába és a Szovjetunióba emigrált, 1938-ban Moszkvában, Kun Bélával közel egyidőben kivégzett Karikást alighanem nehezen lehetne túlságos nemzeti részrehajlással vagy sovén nacionalizmussal vádolni. Párizsban 1930-ban megjelent fordítását az inkriminált magyar kifejezéseket hiánytalanul tartalmazó német fordítás¹⁸ alapján készítette, a szöveg összességében valamiféle fésületlen eredetiséget hordoz (Karikás maga is katona volt a Monarchia hadseregében, közel állt hozzá a

¹⁸ A korabeli Prága természetes kétnyelvű közegében felnőtt, 1944-ben Auschwitzban meggyilkolt Grete REINER (1892–1944) fordítása a cseh eredetivel szinte egyidőben jelent meg. A háttérhez ld. MAKARSKA (2016: 223–232).

Hašek által a regényben használt k.u.k. zsargon);¹⁹ a fent látott három részletben ennek ellenére ő sem érezte helyénvalónak az eredeti magyar szöveg közlését. Kákonyi kirohanása esetében a férj felháborodását ugyan hűen tükröző, csúnya káromkodást illesztett a fordításba, de a nevezetes bazmeg első szótagját gondosan elharapta, az istenkáromló részeket pedig részben elhagyta, részben pedig személyesebbé hangolta, így a végeredmény már nemcsak kevésbé lett blaszfémikus, de karikatúra-jellegét is elvesztette:

Majd hirtelen szörnyű láрма hallatszott ki abból a szobából, ahová a cseléd a levelet bevitte. Kiabáltak, tányérok röpültek a földhöz, nehéz tárgyak csapódtak a padlóhoz és a tányértörés és csapkodás zajából kihallatszott az előszobába:

– „...sszam az anyád istenit, azt a megváltó krisztusát annak a bűdös kurva anyádnak!”²⁰

A második esetben (ő vagy szerkesztő) a Krisztus anyjára irányuló káromkodást egészen egyszerűen elhagyta, kipontozással jelezve a hiányt:

Ezenkívül hoztak még ezek a megviselt hölgyek egy csomagot tele mindenféle nyomtatott imával, amit Szatmáry Géza püspök szerkesztett. Az imák magyar és német nyelven voltak írva és különböző átkokat szórtak az ellenség fejére. Az aranyszájú püspök szerint az úris-tennek galuskává és gulyássá kell aprítani az egész orosz, francia, angol, szerb, japán hadsereget... Továbbá azt követelte még ez a derék püspök az irgalmas istentől, hogy fürödjön meg az egy szálíg legyilkolt ellenség vérében, amiként az az elvetemedett Heródes a legyilkolt kis zsidógyerekekkel tette. A derék püspök forró fohászában például a következőket óhajtotta: „Áldja meg a jó isten szuronyainkat, hogy minél mélyebben megforgathassátok az ellenség gyomrában. Az igazságos isten irányítsa az ágyúk tüzeit az ellenséges vezérkar fejére. Az irgalmas isten adja, hogy az ellenség a saját vérébe fulladjon...”²¹

¹⁹ Ahogyan azt a KARIKÁS fordítását gondozó MÁRTON László írja a kötet online kiadásának bevezetőjében: HAŠEK (2019: 1, 3–4).

²⁰ HAŠEK (1945: 2, 187).

²¹ HAŠEK (1945: 3, 97–98).

A harmadik példánknál pedig az eredeti kifejezést egy szalonképesebb verzióval helyettesítette, amely viszont, mint látni fogjuk, hasonlóan a magyarokhoz kapcsolódó klisé része volt:

Amikor Švejk, akit orosz egyenruhája miatt tévesen orosz hadifogolynak néztek – az igazi fogoly egy Feldstein melletti faluból megugrott –, kétségbeesett panaszait szénnel a falra írta, senki sem vett róla tudomást és amikor Chirovába szállíttatása közben egy arra járó tisztnek mindent el akart mesélni (éppen akkor kemény kukoricakenyeret osztottak ki), az egyik magyar katona, aki a transzportot kísérte, a puskatussal nagyot ütött a hátára és azt mondta:

– **A teremtésit**, nem mégý rögtön vissza a sorba, te disznó!²²

Többről lehet itt szó, mint valamiféle egyszerű finomkodásról, ami pl. Karikás esetében a fenti első idézetből teljesen hiányzik is. Az a sanda gyanúnk tehát, hogy egy kulturálisan mélyebben beágyazott védekezési mechanizmust érhetünk tetten, amely egyazon, a huszadik század elején még nemzetközi szinten, vagy legalábbis a Monarchiában biztosan elterjedt sztereotípiához kapcsolódott, és akár a bozgor szó utólagos, áldozati narratívába helyezett értelmezésénél, akár a Švejk magyar fordításainál, fordított akkulturációs reflexként mintegy kiszűrte, vagy automatikusan módosította az interetnikus diskurzus azon elemeit, amelyek a vélt vagy valós nemzeti önképet túlságosan sértették, vagy a nemzeti közösség többsége által elfogadott vagy óhajtott történeti identitással és narratívával szembehelyezkedtek. Mielőtt azonban a jelenség lehetséges történelmi okaira rátérnénk, azokat a további adatokat kell összeszednünk, amelyek a bazmegelő magyarok sztereotípiájának elterjedtségét, és a magyar oldalon ezzel szemben kialakult, tartózkodó szemérmet igazolják.

Bassa Manelka!

1921 szeptemberében, vagyis a *Švejk* megjelenésével közel egyidőben, a Csehországban született Rudolf Kreutz (eredetileg: Křiž)²³ a bécsi illető-

²² HAŠEK (1945: 3, 259).

²³ MENGES (1982).

ségű *Die Muskete* c. satirikus lapban,²⁴ Jeremias álnéven egy érdekes kis költeményt publikált, így reagálva a Nyugat-Magyarország Ausztriának történő átadását éppen akkortájt megakadályozó magyar szabadcsapatok tevékenységére. Elegendő lesz itt most az első két versszakot idéznünk:

Magyaren schreiben als Jahresdatum
921 post Christum natum,
Denn tausend Jahre sind spurlos vergangen,
Nur die »Kultur« hat bissel verfangen,
Éljen!

Weil Schwab versucht hat, sie zu lackieren,
Id est, wie man sagt – zu europäisieren;
Doch – baszom a kutyát – tausend Jahr'
Ist Betyár geblieben, was Betyár war.
Éljen!²⁵

A magyar szavak német szövegbe keverése, illetve a magyar akcentus kifigurázása a német nyelvű ponyvairadalom kedvelt eszköze volt a korban, Jeremias tehát létező kliséhez nyúlt. A nyílt bazmegelés ugyanakkor egyértelműen azt igazolja, hogy a satíra szerzője (a megcélzott közönséggel együtt), Hašekhez hasonlóan tisztában volt a szó jelentésével.

Nem teljesen világos, hogy ez az értő használat mikor is kezdődött. A legismertebb fiktív figura, úgy is mint a műveletlen és tahó magyar megszemélyesítője, Mikosch báró volt, akinek kalandjai és tréfás mondanásai, az ún. Mikoschiadák számtalan kiadást mértek a 19–20. században.²⁶ A Göre Gábor bíróhoz mérhető irodalmi alak (érdemes lenne egyszer összevetni, hogy Gárdonyi maga vajon mennyi ihletet meríthetett története írásakor a német Mikoschiadákból)²⁷ németországi nép-

²⁴ Vö. LŐKÖS (2018).

²⁵ *Magyarische Zeitrechnung: Die Muskete* (1921); közli még: LŐKÖS (2018: 124–125).

²⁶ MIKOSCH (1889?), SCHUBERT (2011: 208).

²⁷ A kritikusok mindenesetre Göre Gábor alakjában egyfajta anti-Mikoscht láttak. A *Göre Gábor bíró úr kalandozásai Budapestén. Első eresztés* c., Kertész Mihály rendezte film (1913) kapcsán a *Színházi Élet* 1914. szeptemberi száma ezt írta: „A Mozgóképek Otthon mutatja be először a magyar filmgyártás e szenzációját, de egész biztos, hogy a Teréz-köruti nagy mozi után nemcsak Magyarország többi mozijában fakasztja a legviharo-

szerűsége ellen a Quintus álnéven író Kenedi Géza (1853–1935)²⁸ imígyen kelt ki *Az Ujság* 1906. február 2-i számában:

De ami Mikosch bárót illeti, mindig elfut a pulykaméreg, ha az ő gyalázatos vicczeit olvasom. Pedig körülbelül hatvan millió német veszi utána rólunk a mintát. [...] Ez a félig obszczen fércez-irodalom határozottan kapós. Jaj, nagyon is az. A német polgári világban a Mikosch-viccek nemcsak nyomtatásban, hanem szájról-szájra is terjednek. – Sind Sie mit dem Baron Mikosch bekannt? – Jóformán minden magyar megkapja ezt a szemhunyorító kérdést odakint. [...]

Kit tudja, mily utakon származott a magyar adomavilág nyersebb része a németek közé? Lehet, a katonaság volt a közvetítő, de bizonyosan nem az irodalom. [...] A magyar kiszólásokból is olvasok néhányat. Köztük egy ilyen találós mesét is: Bassa Manelka Teremtete. A ki megfejti, legyen vele boldog.

Az obszczenitás és irodalom szigorú elválasztása mellett nyilvánvalóan szemet szúr a fenti részletben az álszemérmes értetlenkedéssel idézett „Bassa Manelka Teremtete”. Az álszemérem annál inkább indokolatlannak tűnik, mert már egy évtizeddel korábban Tóth Béla *A káromkodás története* c. tárcájában „a Heinrich Kleisttől klasszikussá avatott Manelkáról” ír, amit úgy használnak „Germánia leányai minden nap százszor,” hogy nincsenek tudatában jelentésének.²⁹ Valóban, a német irodalomba Heinrich von Kleistnek (1777–1811) és másoknak köszönhetően afféle huszár-rekvizitumként került be a kifejezés, és használták is „bassa manelka,” „bassa teremtete,” vagy csak a rövidített „manelka” formában, látszólag anélkül, hogy tisztában lettek volna az etimológiájával. A porosz hadseregben szolgáló huszároktól még a 18. században eltanult káromkodás, ahogyan azt Lám Frigyes, Turóczi-Trostler József és Kunszery Gyula (utóbbi éppen a nyelvújító Kazinczyra hivatkozva) már megírták,³⁰ eredetileg természetesen úgy hangozhatott: „baszom a lelkét” (itt

sabb derűtséget Göre Gábor bíró ur — de a külföldön is, ahol végre a hülye »Mikosch« viccek helyett megismerik az igazi magyar néphumor ez őseredeti figuráját.”

²⁸ MARTIN (2012: 105–108).

²⁹ TÓTH (1897).

³⁰ LÁM (1928), TURÓCZI-TROSTLER (1948), KUNSZERY (1970).

érünk talán vissza a *Švejk*ben látott „baszom az élet”-hez), ill. „baszom a lelkét, aki teremtette”. Ami, akárhogyan nézzük, igen súlyos blaszfémia.

Mikosch báró kalandjaiba belelapozva – bár az általunk használt gyűjteményes kiadásban a Keneditől is idézett, teljes kifejezést nem találtuk – többnyire magának Mikoschnak, de olykor hű szolgája, Janosch, vagy éppen legjobb barátja, Schandor szájába adva különféle magyar kifejezésekre bukkanhatunk, ezek ráadásul határozott – és Kenedi által bizonyára teljes mértékben helytelenített – fejlődést is mutatnak. A kiadástörténet még nincs feltárva, ahogyan a névtelenségbe bújt szerzőket sem ismerjük, de amennyiben (a címekből is kiindulva) azt feltételezzük, hogy a gyűjtemény három könyve keletkezési sorrendben követi egymást, akkor rögtön szemet szúr, hogy a harmadikban, amely az előző kettőtől eltérően nem rövid történeteket, hanem Mikosch báró berlini utazását feldolgozó egyetlen tréfás regényt tartalmaz, az előző két könyvtől szintén eltérően, a főhős szájába adott leggyakoribb, töltelék-szóként használt káromkodás immáron nem a könnyedebb „teremtete”, vagy „kutyaelky”, vagy „ischtem/erdek teremtete”, vagy „erdek adta”, avagy „hoekutialellky”. A *Baron Mikoschs Abenteuer auf Reisen* c. épületes alkotásban ugyanis, túlzás nélkül, csak úgy röpködnek a bazmegek. Nagyjából minden második oldalon ezt olvashatjuk: „bassama!” Amely egyben (sejtésünk szerint) az egyik fontos összekötő kapcsolatot jelentheti a porosz huszároktól megörökölt és értelem nélkül használt „bassa manelka”, valamint a Hašeknél, illetve a Jeremiasnál látott, világháborús és világháborút követő, értő használat között. Úgy tűnik tehát, hogy a Mikosch szerzői, valamint a német (és külföldi) publikum egy adott ponton elkezdtek érteni a magyar káromkodásokat, olyan szinten, hogy az már a magyar hazafias füleknek túl sok is volt, mert az ott látott kép alighanem túl közel került a valósághoz. Jobb volt, amíg csak manelkáztak, gondolhatták az értő kritikusok, és a kiinduló történetszálunk valójában itt ér körbe. Réz Ádám a „megazisten” megalkotásával ugyanis nem tett mást, mint „visszamanelkásította”, mintegy visszaterelte az érdekes egzotikum karámjába Hašek magyar pusztába tévedt, fékevesztett ménesét.

Mielőtt a záró fejezetben a káromkodás külföldi magyarságképbe épülésének, majd az önképünkől való kicenzúrázásának a mélyebb

összefüggéseit érintenénk, a teringettetés és teremtettség jelenségére érdemes még röviden kitérnünk. E rövidített és megszelídített istenkáromlás a magyarokhoz kapcsolt sztereotípiaként a manelkához hasonló karriert futott be a német populáris irodalomban; ahogyan láttuk, Mikosch báró is előszeretettel használja, de talán még eklatánsabb példa a Lám Frigyes által idézett, 1901-ben Berlinben bemutatott *Teremtette* c. bohózat. Az egyfelvonásos darab középpontjában egy fiatal özvegyasszony áll, aki, hogy az őt ostromló kérőket elriassza, kitalál magának a gyermekkorában olvasott Rózsa Sándor novellák főhősének keresztnevéből és a betyár kedvenc szavajárásából összekomponált, Sándor van Teremtetti nevű vadmagyar jegyest. Mire természetesen megjelenik egy Sándor Gabriel Bethlen (!) von Teremtetti nevű igazi, nagybajszos, harsány magyar, aki a történet végén annak rendje-módja szerint feleségül is veszi az özvegyet.³¹ Ezzel a hepienddel mi is lezárhatnánk a történetet, ha nem lenne itt még egy meglehetősen zavaró elem. Óhatatlan ugyanis, hogy egy kicsit a néplélektan és mentalitástörténet zavaros vizeire evezzünk, mert adódik a kérdés: mi köze a sztereotípiának a valós önképünkhöz, és a reflexszerű tagadással valójában mi ellen védekezünk?

Nobozmeg!?

Talán ismerős a Kemény István által is idézett,³² feltehetően anekdotikus (bár a fent elmondottak után akár még valódi is lehet), második világháborús német filmhíradó: „Magyar fegyvertársaink vitéz népük ősi »Nobozmeg!« csatakiáltásával hősiesen rohamozzák a bolsevisták állásait!”

„Nobozmeg” – folytatja Kemény az Ady-antológia recenziójának köntösébe vont keserű elmélkedését az állandó és egyre gyűlöltebb muszáj-Herkules állapotról – „ennyi a hozzászólása egy kis népnek a világtörténelemhez.”³³ Olcsó poén, de igaz: ami Hašek világtörténelmi regényét illeti, ahhoz centire és grammra valóban pontosan ennyivel járultunk hozzá – bár ez a magyar fordításokból pont nem derül ki. Káromkodással viszont azóta is tele a padlás, és az általános frusztráció (Fa-

³¹ LÁM (1928: 179).

³² KEMÉNY (2006: 220).

³³ KEMÉNY (2006: 220).

ludyal: történelmünk varjúszárnya; könnyeinkben úszó tárogatószó) letehetetlen örökségnek tűnik. Talán mert – patetikus és anakronisztikus általánosítással élve – a kibírhatatlan csalódottság feldolgozása, amit a nagynemzeti létből kismemzeti létbe kényszerülés keltett bennünk, mindig erőnkön felüli feladatnak bizonyult. Bizonyára. Bár rögtön adódik a szemtelen kérdés: nem túlzás ennyi önsajnálát? S ha az önbecsapásra, pótcselekvésre és provinciális játszmázásra mindig oly sok ész és erő kínálkozik, akkor tulajdonképpen mi is hiányzik az átoksúly alatti sorvadozás megszüntetéséhez?

A káromkodás és különösen az istenkáromlás magyarországi eluralkodását már nagyon régóta és egyöntetűen a török korra teszik a témával foglalkozó szerzők;³⁴ a rendszeresen idézett forrás az 1563-as pozsonyi országgyűlésen elfogadott 42. cikkely, amely első ízben vesszőzéssel, másodízben botozással, harmadízben pedig halállal büntette az istenkáromlókat.³⁵ A jelek szerint azonban sem ennek, sem a későbbi tiltásoknak nem lett foganatja: társadalmi állástól, politikai, felekezeti, sőt nemi hovatartozástól függetlenül a bazmegelés és társai azóta is töretlenül virulnak a magyar nyelvben. Nyilvánvaló, hogy aki ma káromkodik, nem sűríti szavaiba az elmúlt ötszáz év magyar történelmének valamennyi kudarcát, vereségét és tragédiáját, de érdemes azért eljátszanunk a gondolattal, mi történne, ha kicsit jobban tudatosítanánk, hogy pontosan honnan is ered, és mennyire súlyos ez a külföldi szem által már szintén évszázadok óta regisztrált rossz beidegződés, amellyel magunkat és környezetünket mérgezzük, de amivel kapcsolatban közben mégis úgy teszünk, mintha nem létezne, vagy nem jelentene problémát.

Vagyis (legyen ez a végszó), akár tetszik, akár nem, Tamás Gáspár Miklóssal szólva – mindannyian bozgorok vagyunk: „Azt hittem tehát, hogy magyar lehetek anélkül, hogy bozgor lennék egyszersem. Darab ideje gyanakszom már, hogy ez bizony önáltatás volt.”³⁶ TGM budapesti emigrációjában a bujdosó magyar állapotát, a „nem lelé honját a hazá-

³⁴ LEHOCZKY (1894), SZENTMÁRTONI SZABÓ–VIRÁGH (2001), SZENTMÁRTONI SZABÓ (2013), GULYÁS (2019).

³⁵ LEHOCZKY (1894: 212), SZENTMÁRTONI SZABÓ (2013: 202).

³⁶ TAMÁS (1988).

ban” érzését írta le némi keserű belenyugvással a nyolcvanas évek végén, és természetesen anélkül, hogy a szó betű szerinti jelentésével tisztában lett volna.

„Ördög tudja, mi a baj velünk bozgorokkal.” – tűnődik tovább. „Még az a hívságos gondolat is megfordult a fejemben, hogy ez itt akár érdekes is lehetne. Lássuk be: nem az. Csak a probléma érdekes, a történelmi seb. Maguk a bozgorok alig.”³⁷

Valóban, nincs itt semmi látnivaló. „Dúlt hitünkéből” viszont, ne áltassuk magunkat, így soha nem lesz katedrális. Legfeljebb egy ócska félszer, ami az első égzendülésre összecsuklik.

„Nobozmeg”, majd összetákolunk egy másikat.

Felhasznált irodalom

- Die Muskete* 1921 *Die Muskete*, 1921. szeptember 8., <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=mus&datum=19210908&zoom=33>, 2025. 01. 06.
- DOBOSSY 1963 DOBOSSY L., *Hašek*, Budapest, 1963.
- DOBOSSY 1969 DOBOSSY L., *Magyar motívumok Jaroslav Hašek életművében*, Filológiai Közlöny, 15 (1969), 268–283.
- DOBOSSY 1970 DOBOSSY L., *Hašek világa*, Budapest, 1970.
- EGRY 2011 EGRY G., „Bozgorok”. Verbális sértés, gúny, inzultus a mindennapi magyar–román kapcsolatokban a két világháború közti Romániában, in: Gebei S. – ifj. Bertényi I. – Rainer M. J. (szerk.), „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére, Eger, 2011, 366–372.
- GULYÁS 2019 GULYÁS L. Sz., „...verbis illicitis dehonestasset...” Adatok a magyar gyalázkodások történetének kezdeteihez, in: Lukács A. – Tóth Á. (szerk.), *Az érzelmek története. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2017. évi, gyöngyösi konferenciájának tanulmánykötete*, Budapest, 2019, 35–48.
- HAŠEK 1945 J. HAŠEK, *Infanteriszt Svejka 1–3*, KARIKÁS F. (ford.), Budapest, 1945, <https://mek.oszk.hu/19100/19110/>, 2025. 01. 06.
- HAŠEK 1977 J. HAŠEK, *Svejka. Egy derék katona kalandjai a világháborúban*, RÉZ Á. (ford.), Budapest, 1977.
- HAŠEK 2011 J. HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1–2*, Praha, 2011, <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/00/55/svejk.pdf>; <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/57/67/85/svejk.pdf>, 2025. 01. 06.

³⁷ TAMÁS (1988).

- HAŠEK 2019 J. HAŠEK, *Infanteriszt Svejk*, KARIKÁS F. (ford.) – DARVAS L. (szöv. gond.), Budapest 2019, <https://mek.oszk.hu/19200/19226/19226.htm>, 2025. 01. 06.
- JÁSZI 1983 JÁSZI O., *A Habsburg-Monarchia felbomlása*, Budapest, 1983.
- JÓZSA 2007 JÓZSA M., *Amíg a nagymami megkerül (részlet)*, Jelenkor, 50 (2007) 7–8, 746–753, <https://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/2007-7-8.pdf>, 2025. 01. 06.
- KEMÉNY 2006 KEMÉNY I., *Komp-ország, a hídról*, Holmi, 18 (2006), 220–226.
- KENEDI 1906 KENEDI G. [Quintus], *Mikosch, der lustige Ungar*, Az Ujság 4, 32 (1906. február 2. péntek), 1–3.
- KUNSZERY 1970 KUNSZERY Gy., *Egy elfelejtett magyar káromkodás*, Filológiai Közlöny, 16 (1970) 217–219.
- LÁM 1928 LÁM F., *Teremtette!*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 52 (1928), 175–180.
- LEHOCZKY 1894 LEHOCZKY T., *Kútfők a magyar káromkodás történetéhez*, Ethnographia, 5 (1894), 212–214.
- LÓKÖS 2018 P. LÓKÖS, *Das Ungarnbild der österreichischen Presse zwischen 1919 und 1921*, in: M. Harsányi (Hrsg.), *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae, Germanistische Studien, Band XI*, Eger, 2018, 111–128.
- MARTIN 2012 MARTIN J., *Tárcák és tárcáírók Az Ujság lezdeti időszakában*, in: Buzinkay G. (szerk.), *Irodalom a sajtóban*, Acta Academiae Agriensis, Nova Series Tom. 39 (2012), 101–111.
- MAKARSKA 2016 R. MAKARSKA, *Translationsbiografische Forschung am Beispiel von Siegfried Lipiner und Grete Reiner*, in: A. F. Kelletat – A. Tashinskiy – J. Boguna (Hrsg.), *Übersetzungsforschung. Neue Beiträge zur Literatur- und Kulturgeschichte des Übersetzens*, Berlin, 2016, 215–232.
- MENGES 1982 F. MENGES, *Kreutz, Rudolf Jeremias*, in: *Neue Deutsche Biographie* 13 (1982), 24–25, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124813739.html>, 2025. 01. 06.
- MIKOSCH [1889?] *Baron Mikosch, der ungarische Witzbold. Lustige Anekdoten aus seinem Leben. Drei Teile in einem Band: I. Mikosch, der ungarische Witzbold; II. Neue Mikosch-Witze; III. Baron Mikoschs Abenteuer auf Reisen*, Berlin, [1889?].
- NAGY 2023 NAGY I. K., *Deprecatory Ethnonyms: The Case of Bozgor*, Acta Universitatis Sapientiae, Philologica, 15 (2023), 55–85.
- SCHUBERT 2011 G. SCHUBERT, *Ungarnbilder. Hintergründe. Mythen*, Zeitschrift für Balkanologie, 47 (2011/2) 202–217.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ–VIRÁGH 2001 SZENTMÁRTONI SZABÓ G. – VIRÁGH L., *Megzenésített magyar szitkozódás és a pozsonyi bolhák egy Lassus-motettában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 105 (2001), 341–358.

SZENTMÁRTONI SZABÓ 2013

SZENTMÁRTONI SZABÓ G., *Szigony és golyóbis, avagy káromkodás a kuruc korban*, in: Mercs I. (szerk.), *Kuruc(kodó) irodalom: Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról*, Nyíregyháza, 2013, 197–215.

SZILÁGYI 2003

SZILÁGYI N. S., *Bozgor*, in: *Mi–egy–más: közéleti írások*, Kolozsvár, 2003, 503–505, https://adatbank.ro/html/alcim_pdf457.pdf, 2025. 01. 06.

SZŐNYEI–SZÖRÉNYI 1998

SZŐNYEI T. – SZÖRÉNYI L., *Herélt klasszikusok*, Magyar Narancs, 1998. június 18, https://magyarnarancs.hu/belpol/herelt_klasszikusok_szorenyi_1aszlo_irodalomtortenesz-63553, 2025. 01. 06.

SZÖRÉNYI 1998

SZÖRÉNYI L., *Delfinárium. Filológiai groteszkek*, Miskolc, 1998.

TAMÁS 1988

TAMÁS G. M., *A bozgor megszólal*, in: *Beszélő Összkiadás III. 1987–1989*, Budapest, 1992, 221.

TÓTH 1897

TÓTH B. [Jaákh], *A káromkodás története*, *A Hét*, 1897. február 28., https://misc.bibl.u-szeged.hu/18877/1/a_het_1897_009.pdf, 2025. 01. 06.

TURÓCZI-TROSTLER 1948

TURÓCZI-TROSTLER J., *Extra Hungariam non est vita... Szólástörténet mint képzettörténet*, *Egyetemes Filológiai Közöny*, 71 (1948), 94–102.

Meek Bozgors (Bassa Manelka!)

Based on the consistent omission of the Hungarian swear words from the different Hungarian translations of Jaroslav Hašek's The Good Soldier Švejk, this paper aims to prove Sándor Szilágyi N.'s suggestion regarding the etymology of the deprecatory ethnonym "bozgor" used in Romanian. According to the sources presented here, the stereotype of verbally aggressive Hungarians has been known since the 18th century, especially in German literature, but it was reinforced around the First World War. It was spread through vulgar jokes in the popular literature, but at the same time less and less tolerated by Hungarian public opinion, which, after the Treaty of Trianon, most probably started simply to ignore it with an automatic, defensive reflex.

Keywords: f-word, bozgor, Hašek, stereotypes, censorship